STANJE AVTOMATIZACIJE KNJIŽNIČNEGA POSLOVANJA V ČEŠKI REPUBLIKI

Miroslav Ressler
Narodna knjižnica
Češke republike,
Praga

Kontaktni naslov:
Miroslav.Ressler@nkp.cz

Sestavil dr. Miroslav Ressler v sodelovanju z dr. Vlasto Kostlánovo, mag. Jindřiško Pospíšilovo, dr. Evo Svobodovo, mag. Světlano Knollovo, mag. Adolfom Knollom, dr. Bohdano Stoklasovo, dr. Vítom Richterjem, mag. Ladislavo Zemánkovo, dr. Ivom Hochom in mag. Antonínon Jeřábekom.

Izvleček

Leta 2004 je češka vlada sprejela Koncept uvajanja interneta v knjižnice in v tem letu je imelo dostop do interneta 2.121 knjižnic, brez dostopa pa je bilo 3.864 knjižnic. Od leta 2000 teče program Knjižnične javne informacijske službe, ki je bistven za avtomatizacijo čeških knjižnic. Nacionalna knjižnica od leta 1995 uporablja sistem Aleph ter mednarodne standarde AACR2, UNIMARC in zdaj MARC 21. Odločitev za UNIMARC leta 1994 na priporočilo Ifle se je izkazala kot napačna. Na teh podlagah je avtomatizirana izposoja, medknjižnična izposoja in nabava. Vzajemna katalogizacija se je začela 1. junija 2005 s pomočjo orodja Aleph Cluster. Češki centralni katalog obstaja že od leta 1995 in sedaj deluje v sistemu Aleph 500, v njem je 2.218.479 zapisov. V čeških knjižnicah potekata dva velika programa digitalizacije – Memoria in Kramerius – ob tem pa še več manjših in specializiranih. Vrsta odprtih projektov je namenjena izboljšanju online dostopa do knjižničnega gradiva. Knjižnice uporabljajo zelo različno programsko opremo za avtomatizacijo svojega poslovanja, pri čemer prevladuje domača oprema.

Ključne besede

Narodna knjižnica Češke Republike, internet v knjižnicah, Program knjižnične javne informacijske službe, Aleph, vzajemna katalogizacija, centralni katalog, program digitalizacije

Abstract

In 2004, the Concept of the internetisation of libraries was approved by the Czech Government. In the same year, 2.121 libraries were connected to the Internet, whereas 3.864 of them were still not provided with Internet access. The Library Public Information Services programme, critically important for the automation of libraries, was launched in 2000. Since 1995, the Aleph library system has been used by the National Library along with international standards, such as AACR2, UNIMARC and recently also MARC 21. They provide basis for automated circulation system, interlibrary loan and acquisitions modules. As it turned out, the decision to use UNIMARC made in 1994 on the IFLA recommendation was wrong. In June 2005, a decision was made to use tool Aleph Cluster for shared cataloguing. The Union Catalogue of the Czech Republic, built since1995 and running under the system Aleph 500, contains 2,218,479 records. Currently, there are two major digitisation programmes – Memoria and Kramerius – running in the Czech libraries together with some other minor specialised programmes. Additionally, some projects aiming to improve online access to library materials have been implemented. The Czech libraries work on different library software systems, although they mostly decide for the local product.

Keywords

The National Library of the Czech Republic, Internet in libraries, Library Public Information Services programme, Aleph, shared cataloguing, Union Catalogue, digitisation programme

I. KRATKA PREDSTAVITEV ČEŠKIH KNJIŽNIC

Zgodovina, organizacija

Knjižnice na Češkem

Prve knjižnice v čeških pokrajinah Češka, Moravska in Šlezija so se razvile v 10. stoletju v samostanih. V obdobju renesanse in humanizma so se oblikovale knjižnice tudi po domovih plemenitašev, premožnih meščanov ter v prostorih mestnih šol. Knjižnice so se za javnost prvič odprle v začetku 19. stoletja. Splošne knjižnice so za časa komunistične vladavine (1948–1989) razumeli kot orodje političnega in ideološkega vpliva. Politična sprememba leta 1989 je pomenila korenito demokratično preobrazbo, ki je prinesla nov način razmišljanja o vlogi in mestu knjižnic in informacijskih služb.

Kljub formalni veljavnosti Zakona o knjižnicah iz leta 1959 je bilo očitno, da bo treba razviti novo knjižnično zakonodajo ali pa vsaj revidirati obstoječi Zakon o knjižnicah.

Po več kot desetletnih naporih je bil 29. junija 2001 v parlamentu sprejet nov Zakon o knjižnicah (Zakon št. 257/2001 o knjižnicah in pogojih poslovanja javnih knjižnic in informacijskih služb); velja za vse knjižnice, ki ponujajo javne knjižnične in informacijske storitve.

Na Češkem obstaja veliko vrst knjižnic. Med najštevilčnejše sodijo splošne knjižnice z okoli 6.000 knjižnicami. Njihovo število se vsako leto neznatno spreminja zaradi zapiranja ali odpiranja nekaterih knjižnic ali njihovih podružnic. Mreža splošnih knjižnic vključuje okrajne, občinske in krajevne knjižnice.

Druge pomembnejše vrste knjižnic na Češkem so:

- knjižnice v zdravstvu,
- visokošolske knjižnice,
- muzejske knjižnice,
- knjižnice Češke akademije znanosti,
- druge specialne knjižnice (npr. kmetijske knjižnice, šolske knjižnice itd.).

Češko knjižničarstvo je v preteklem desetletju poleg sprejetja novega Zakona o knjižnicah zaznamovalo več dogodkov in dejanj. Preobrazba splošnih knjižnic, povezana z reformo javne uprave, je vodila v preobrazbo okrajnih knjižnic v občinske, oblikovanje štirinajstih pokrajinskih knjižnic in razvoj programa KJIS (Knjižnične javne informacijske službe), katerega prednostna naloga je omogočiti vsem državljanom dostop do interneta v vseh knjižnicah, še zlasti pa v manjših.

To leto poteka peto leto programa za sistemsko podporo pokrajinskim knjižnicam. V zvezi s spreminjajočo se vlogo knjižnic obstaja tudi potreba po izvrševanju "Koncepta o uvajanju interneta v knjižnice", ki ga je v začetku leta 2004 odobrila osrednja vlada.

Narodna knjižnica Češke republike

Zaloga narodne knjižnice (NK) obsega preko šest milijonov enot, letni prirast pa je okoli 80.000 novih naslovov. NK ponudi letno svoje storitve okoli enemu milijonu uporabnikov, med katerimi prevladujejo študenti, visokošolski učitelji, akademiki, znanstveniki in učenjaki. Vsako leto je izposojenih okoli milijon knjig. Knjižnične storitve lahko uporabljajo vsi, ki so starejši od 18 let.

NK sodi med najstarejše javne knjižnice na Češkem, njene zbirke pa po velikosti znatno prekašajo katero koli drugo knjižnico v državi. NK sodi zaradi vrednosti svojih zbirk med najpomembnejše knjižnice Evrope in sveta. NK pridobiva, hrani, neprenehoma posodablja bogate zbirke tako domače kot tuje literature, še posebej literature s področja čeških študij ter družboslovnih in naravoslovnih ved in zagotavlja dostop do njih. Zgodovinske zbirke so večinoma češkega in evropskega izvora. Glavni del tudi tu tvorijo češke študije. Jedro rokopisne zbirke sestavlja zbirka kodeksov, ki jih je Karel IV. leta 1366 daroval Univerzi v Pragi po ustanovitvi njene prve fakultete. V rokopisni zbirki najdemo tudi orientalske rokopise in grške papirusove zvitke. Rokopisna zbirka vsebuje veliko število enkratnih primerkov, kot je npr. Vyšehradski kodeks iz leta 1085, ki je nastal ob priložnosti kronanja prvega češkega kralja Vratislava, Pasijonska knjiga opatinje Kunhute iz leta 1312, izdelana v samostanski pisarni Ženskega samostana sv. Gregorja na Praškem gradu, in Velislavova ilustrirana Biblija iz prve polovice 14. stoletja.

NK hrani med drugim ohranjeni del knjižnice Tycha de Braha, zbirko Comeniana, osebne knjižnice Bernarda Bolzana, F. X. Salda in Jana Vlceka. Tu so tudi velike privatne knjižnice, od katerih so nekatere ohranjene v celoti, kot npr. knjižnica grofov Kinsky in Lobkowitzeva knjižnica v Pragi.

Mozartiana, ki pripada Glasbenemu oddelku, je ena od pogosto rabljenih zbirk.

V okvir NK spada tudi Slovanska knjižnica, ki je največja javna raziskovalna knjižnica v Srednji Evropi, specializirana za slovanske študije. Poleg izvirne literature iz slovanskih dežel vsebuje dokumente, ki so tematsko usmerjeni v strokovno literaturo s področja slovanskih študij po vsem svetu s težiščem na zgodovini, filozofiji, jezikoslovju, literarni vedi, folkloristiki, etnologiji, poli-

tičnih vedah, sociologiji in umetnosti. V njeno zbirko spada tudi osebna knjižnica A. F. Smiridina.

Organizacijska shema NK je dostopna na http://www.nkp.cz/_en/pages/org_str_en.htm.

Dejstva in številke

		Število knjižnic	Število podružnic	Enote knjižničnega gradiva v tisočih	Število uporabnikov v tisočih	Število izposoj v tisočih	Nabava gradiva v tisočih čeških kron	Knjižnični delavci – enakovredno polnozaposlenim
Splošne knjižnice								
2004	Skupaj	5.885	941	61.236	1.507	72.825	250.165	5.059
	vključno z							
	Narodna knjižnica	1	0	6.121	27	645	15.799	445
	Moravska knjižnica	1	0	3.776	31	698	5.488	170
	Okrajne knjižnice	12	98	13.217	338	14.954	55.139	1.267
Zdravstvene knjižnice								
2004	Skupaj	143		2.832	93	1.067	79.063	340
Visokošolske knjižnice								
2004	Skupaj	106	1.022	11.745	333	2.769		826
Muzejske knjižnice								
2004	Skupaj	270		8.981	30	236	10.619	282

Tabela 1: Statistični podatki o čeških knjižnicah

	Osebni računalniki za uporabnike	Od tega z internetom
Skupaj	**5.888**	**4.544**
Narodna knjižnica	55	35
Moravska knjižnica	132	132
Okrajne knjižnice	715	385
Druge splošne knjižnice	4.986	3.992

Tabela 2: Osebni računalniki v čeških splošnih knjižnicah leta 2004

Statistični kazalci manjkajočih vrst knjižnic niso na voljo, ker jih statistika ne zajema.

II. USTANOVE, ODGOVORNE ZA AVTOMATIZACIJO KNJIŽNIČNEGA POSLOVANJA

Na Češkem ne obstaja nobena ustanova, ki bi bila neposredno odgovorna za avtomatizacijo knjižnic. Vendar pa NK sestavlja standarde za različna področja avtomatizacije knjižničnega poslovanja. Ministrstvo za kulturo je tudi začelo prej omenjen program KJIS (Knjižnične javne informacijske službe), naravnan na letne cilje, ki jih je treba spoštovati pri uvajanju avtomatizacije knjižničnega poslovanja.

Program KJIS, ki se je začel leta 2000, je razdeljen na devet med seboj povezanih podprogramov, ki ustrezajo zastavljenim ciljem: 1) Koordinacijski center Programa KJIS, 2) Strokovni program za knjižničarje, 3) Program za razvoj centrov informacijskih služb pri splošnih knjižnicah, 4) Digitalna knjižnica in arhivi za knjižnične informacijske službe, 5) Nacionalni program retrospektivne konverzije knjižničnih katalogov na Češkem – RETROKON, 6) Nacionalni program za digitalni dostop do redkih dokumentov – Memoriae Mundi Series Bohemica, 7) Nacionalni program za mikrofilmanje in digitalni dostop do dokumentov, ogroženih zaradi propadanja kislinskega papirja – Kramerius, 8) Elektronski informacijski viri, 9) Češki vzajemni katalog – razvoj in delovanje.

Regija	Dostop 2003	Brez dostopa 2003	Dostop 2004	Prirast 2004	Brez dostopa 2004
Praga	14	24	17	3	22
Srednječeška	185	782	231	46	728
Južnočeška	168	483	234	66	362
Plzenska	94	417	119	25	388
Karlovarska	58	66	78	20	46
Ustiška	102	208	126	24	180
Liberetska	52	177	78	26	148
Kralovohradska	133	282	160	27	245
Pardubiška	99	327	130	31	281
Visočina	139	430	150	11	425
Južnomoravska	214	443	255	41	387
Olomouška	185	345	204	19	373
Zlinska	135	187	163	28	158
Moravskošlezijska	120	183	176	56	121
Skupaj	**1.698**	**4.354**	**2.121**	**423**	**3.864**

Tabela 3: Dostop splošnih knjižnic do interneta (2003–2004)

Vzpostavitev programa je na primer omogočila: izgradnjo 15 izobraževalnih središč v vseh pokrajinskih knjižnicah in v NK; uvedbo interneta v večje število knjižnic; začetek in razvoj Digitalne knjižnice, ki omogoča dostop in dolgoročno arhiviranje digitalnih dokumentov; internetni dostop do stotisočev kataložnih listkov; skeniranje unikatnih rokopisov in redkih knjig; nakup licence, ki dovoljuje dostop do baze podatkov KnowEurope, ki je pomemben vir za Evropsko unijo; ter razširitev češkega vzajemnega kataloga CASLIN.

III. OCENA STANJA AVTOMATIZIRANIH DEJAVNOSTI NA RAVNI POSAMEZNIH NARODNIH KNJIŽNIC

Uvod

Za avtomatizacijo poslovanja NK je bilo odločilnega pomena obdobje od leta 1989 do 1991. Omenimo pa lahko tudi nekaj delnih projektov, ki so nastali v NK v osemdesetih letih, ki so privedli do enotne sistematske baze podatkov MAKS. To je bil izvedbeni projekt, ki je temeljil na uporabi sistema CDS/ISIS, in je omogočal enotno obdelavo vseh vrst dokumentov. MAKS je postal splošna osnova za avtomatizacijo vseh knjižničnih bibliografskih postopkov. Prvi in najbolj razvit segment je bil segment za katalogizacijo, drugi segmenti so sledili kasneje. NK je imel leta 1989 štiri osebne računalnike, leta 2005 pa so imeli zaposleni na voljo okoli 600 osebnih računalnikov.

Program KJIS je pomemben za vse knjižnice na Češkem, vključno z NK, saj je sprožil avtomatizacijo čeških knjižnic. Naslednji dve stvari, ki sta izrednega pomena za nadaljnji razvoj avtomatizacije poslovanja v NK, pa sta: projekt CASLIN (projekt je osredotočen na postavitev vsedržavne knjižnične mreže, ki naj omogoči domačim in tujim uporabnikom enostaven, hiter in neoviran dostop do informacij, ki jih hranijo češke in slovaške knjižnice; za več informacij gl. http://www.caslin.cz) in knjižnični informacijski sistem Aleph.

Začetek avtomatizirane katalogizacije v NK

Avtomatizacija katalogizacije v NK se je začela leta 1992 s programsko opremo CDS/ISIS (s tem knjižničnim sistemom je bilo obdelanih okoli 80.000 zapisov), od leta 1995 pa se uporablja knjižnični sistem Aleph. Konverzija v Aleph je pomenila tudi strožjo uporabo mednarodnih standardov; NK je pred tem uporabljal AACR2 in UNIMARC, od leta 2004 pa ista pravila skupaj z MARC 21.

Klasični katalogi NK so bili skenirani in delno strukturirani v formatu UNIMARC/MARC 21 (češka narodna bibliografija od leta 1900, splošni katalog NK od leta 1951).

Trenutno vsebuje baza podatkov NK okoli 2,5 milijona bibliografskih in kataložnih vpisov.

Od leta 1998 poteka projekt Sodelovanje pri Češki narodni bibliografiji – knjige. V projektu, katerega cilj je čim hitrejša in čim popolnejša možna obdelava češke knjižne produkcije za Češko narodno bibliografijo, sodeluje deset največjih čeških knjižnic. Čeprav cilj projekta ni vzajemna katalogizacija, se pri tem uporablja centralni češki katalog, iz katerega se prevzemajo zapisi. Podoben projekt poteka tudi na področju Bibliografije člankov.

Od leta 2001 poteka kreiranje čeških narodnih normativnih podatkov za imena s sodelovanjem čeških knjižnic, pri čemer 33 knjižnic uporablja strežnik Z39.50, sedem knjižnic pa deluje v okviru knjižničnega sistema Aleph.

Od leta 2000 poteka projekt Spletni arhivi, katerega cilj je registracija, hranjenje in dostop do domačih elektronskih virov na internetu.

Druge avtomatizirane knjižnične dejavnosti

Začetek avtomatizirane izposoje

Vzpostavitev je potekala postopoma, približno v teh korakih:

- OPAC zgolj za poizvedovanje (od leta 1996),
- OPAC z možnostjo naročanja, med drugim tudi po svetovnem spletu,
- sistem avtomatizirane izposoje od septembra 1998.

Aleph trenutno omogoča poleg online naročanja, posodabljanja podatkov, izposojanja, vračanja in podaljševanja izposoje tudi pošiljanje obvestil o storjenih rezervacijah ter pošiljanje opominov (v klasični obliki in po elektronski pošti) o prekoračenih rokih izposoje. Uporabniki imajo svojo evidenco izposoje, ki jim omogoča, da preko spleta preverjajo svoje rezervacije ter roke izposoje in da gradivu sami podaljšujejo rok izposoje. Četudi v NK še ni končana katalogizacija celotne starejše zaloge po novem, lahko uporabniki velikokrat na osnovi nepopolnega zapisa online naročijo tudi primerke gradiva, ki še ni opremljeno za izposojo (tj. nima črtne kode). Na osnovi takega zahtevka se nato s podatki iz knjižnične enote dokončno dopolni bibliografski zapis. Uporabnikom, ki so včlanjeni v knjižnico, bomo kot novost ponudili možnost rezervacije časa in prostora za delo z licenčnimi bazami podatkov in internetom v Referalnem centru NK. Ocenjujemo, da je bila izbira sistema dobra. Popoln pregled nad tem, kako se med pošiljanjem in transportom do svojega cilja premikajo posamezne enote (med konkretnimi postopki avtomatizacije), bi naredil sistem popoln. Rešitev bi bila lahko v čipih namesto črtnih kodah.

Avtomatizirana medknjižnična izposoja v NK

Naročanje izvodov iz zaloge NK je bilo vzpostavljeno leta 2001.

Za NK je to pomenilo:

- uvedbo evidence uporabnika na osnovi vpisnega obrazca,
- dodelitev pravic za naročanje in sorodne storitve,
- možnost naročanja enot iz skeniranih katalogov (sistem KATIF) v okviru medknjižnične izposoje, kljub temu da vsi izvodi iz naše knjižnice še niso bili evidentirani v OPAC-u (vse enote, ki v okviru medknjižnične izposoje zapustijo knjižnico, pa morajo biti v evidenci uporabnika zabeležene).

Trenutna verzija sistema Aleph omogoča knjižnicam, ki bi rade naročale gradivo in so bile vpisane v evidenco uporabnika na osnovi izpolnjenega vpisnega obrazca, da online naročajo, posodabljajo naročila, rezervirajo in spremljajo svoje rezervacije ter spremljajo in podaljšujejo roke izposoje za izposojeno gradivo. Evidenca o uporabniku je dostopna na spletnem vmesniku. Na ta način je povezanih okoli 1.000 knjižnic.

V zapisih v bazi NK je na voljo gumb, ki omogoča dodatne storitve SFX; ena od ponujenih storitev je tudi sistem za dobavo DODO za dobavo dokumentov iz zaloge NK (http://doc.nkp.cz). Knjižnice, registrirane v sistemu DODO, lahko naročajo izvode neposredno preko storitev SFX. Naročilo vsebuje bibliografske podatke iz zapisa v online katalogu.

Segment medknjižnične izposoje

Knjižnični sistem Aleph ponuja segment medknjižnične izposoje, ki omogoča sledenje medknjižničnim naročilom (tako domačim kot tujim) do konkretnega uporabnika. To pa pomeni, da služi segment medknjižnične izposoje za evidentiranje vsega, kar je knjižnica posredovala registriranim uporabnikom v knjižnicah na Češkem in v tujini. Sistem nadalje omogoča vodenje evidence o sodelujočih knjižnicah, vključno z evidenco plačila za transakcije v medknjižnični izposoji. Segment še ni aktiven, v uporabi bo predvidoma januarja 2006.

Segment nabave

Začetki avtomatizacije nabave segajo v leto 1990. Za potrebe avtomatizirane obdelave dokumentov je bil izbran format UNIMARC, primerjavi Čeških katalogizacijskih pravil z AACR2 pa sta sledila prevod in priredba AACR2.

Prvi poskus dela v segmentu nabava v knjižnici je bil leta 1996, medtem ko je že leta 1997 Oddelek za nabavo tuje literature popolnoma obvladal računalniško tehnologijo pri vseh vidikih dela, ki ga opravlja knjižničar v tem oddelku. Od tega leta naprej so bila avtomatsko obdelana knjižna naročila distributerjem ali partnerjem za izmenjavo.

V samem začetku leta 2000 so stekla pripravljalna dela za uvedbo novega sistema Aleph 500. Zaradi tega pomembnega dogodka in potrebe po ukinitvi več delovnih mest

je bila knjižnica prisiljena poiskati bolj učinkovit način obdelave dokumentov, vključno z združitvijo podobnih postopkov v nov potek dela.

Najpomembnejši ukrep je bila preusmeritev katalogizacije tujih knjig v oddelek za nabavo gradiva, njegov glavni cilj pa je bil čim večji prihranek delovnega časa in večja izkušenost zaposlenih, kar naj bi imelo za posledico, kjer je to možno, medsebojno nadomestljivost znotraj oddelka.

V letu 2004 smo prešli z UNIMARC-a na MARC 21, kar je vplivalo na potek dela pri obdelavi dokumentov.

Segment nabave omogoča:

- elektronsko pošiljanje naročil dobaviteljem (posamično ali preko avtomatsko generiranega seznama),
- elektronsko knjigovodstvo dostavljenih knjig,
- prenos ustreznih naročil v skupino zaprtih naročil,
- sledenje denarnemu toku v proračunu,
- tehnično obdelavo,
- prekrivanje preliminarnih zapisov z izbranimi online zapisi,
- obdelavo inventarnih knjig,
- obdelavo statistike nabave.

Uvedba segmenta nabave je pospešila celotni postopek nabave in skrajšala čas obdelave po knjigi.

IV. OCENA STANJA AVTOMATIZIRANIH DEJAVNOSTI V KNJIŽNIČNEM SISTEMU NA RAVNI DRŽAVE

Uvod

Avtomatizacija dejavnosti in procesov v knjižnicah ter uporaba računalniške tehnologije se je v večjem obsegu na Češkem začela kasneje kot v razvitih zahodnih deželah. Medtem ko je v razvitih državah avtomatizacija knjižnic potekala postopoma od sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja, se je proces avtomatizacije na Češkem zares začel šele na začetku devetdesetih.

Tako je npr. leta 1988 po podatkih iz ankete, ki so jo izvedli v splošnih knjižnicah, prišel na knjižnico le en osebni računalnik.

Z vidika avtomatizacije in nadaljnjega sodelovanja med knjižnicami moramo ponovno poudariti začetek programa KJIS in projekt obdelave CASLIN, ki sta postavila temelje za izmenjavo podatkov med večino knjižnic na Češkem in Slovaškem.

Vzajemna katalogizacija

Temelji za vzajemno katalogizacijo so bili položeni že na začetku devetdesetih let. Trenutno večina knjižnic prevzema zapise iz centralnega kataloga ali iz virtualnega centralnega kataloga.

Katalogizacija v skupni bazi podatkov se je začela 1. junija 2005 s projektom vzajemne katalogizacije. Vzajemna katalogizacija temelji na orodju Aleph Cluster. V začetnem obdobju v njem sodelujejo depozitne knjižnice NK, Moravska knjižnica Brno in Raziskovalna knjižnica Olomouc, sodelovanje pa se bo razširilo tudi na druge velike knjižnice na Češkem.

Centralni katalog

Češki centralni katalog se gradi od leta 1995, ko je bil do njega omogočen tudi internetni dostop. Katalog je temeljil na bazi podatkov KONF, bazi zapisov za prispevke na konferencah, ki so bili poslani na kataložnih listkih v Vsedržavni popis tuje literature in pretvorjeni v elektronski format v sistemu ISIS. Baza podatkov je štela okoli 8.000 zapisov.

Češki centralni katalog je dejansko heterogeni centralizirani katalog, ki temelji na paketni obdelavi podatkov. Pri njegovi izgradnji sodeluje okoli 500 knjižnic in informacijskih ustanov. Od tega 64 knjižnic pošilja zapise v elektronski obliki.

Druge knjižnice sodelujejo le pri izgradnji tistega dela baze podatkov, ki zajema serijske publikacije; knjižnice redno pošiljajo najnovejše podatke o naročilih serijskih publikacij.

Del baze podatkov, ki zajema serijske publikacije, temelji na bazi podatkov ASSKP, ki jo je po razdelitvi Češkoslovaške od Univerzitetne knjižnice v Bratislavi prevzela NK. Baza podatkov je bila dopolnjena z zapisi, ki so nastali v sklopu retrospektivne konverzije listkovnega kataloga tuje periodike. Do leta 2002 je bila to ločena baza podatkov, v začetku leta 2003 pa je postala sestavni del centralnega kataloga NK. Od leta 2004 lahko knjižnice z uporabo interaktivnih obrazcev posodabljajo podatke o naročilih serijskih publikacij online. To možnost uporablja 70 knjižnic.

Baza podatkov češkega centralnega kataloga je povezana z bazo podatkov Imenik čeških knjižnic in informacijskih ustanov, ki se gradi elektronsko od leta 1990.

Razvoj centralnega kataloga je bil težaven, pri čemer so večkrat zamenjali operacijski sistem. Centralni ka-

talog je bil zasnovan v sistemu ISIS, nato je prešel v sistem Aleph 300, leta 2000 v sistem CUBUS, ki je bil razvit za Centralni katalog in v katerem se je od leta 2003 katalog tudi gradil, do njega pa se je dostopalo v sistemu Aleph 500. Od leta 2004 deluje katalog v sistemu Aleph 500.

Pri izgradnji centralnega kataloga so se od vsega začetka upoštevali mednarodni standardi, dani pa so bili tudi napotki, ki določajo strukturo in vsebino najnižje ravni zapisa v češkem centralnem katalogu.

Leta 2005 je bila narejena pretvorba centralnega kataloga v MARC 21.

31. julija 2005 je bilo v centralnem katalogu 2.218.479 zapisov za češke in tuje monografske publikacije, posebne vrste dokumentov in serijske publikacije.

Centralni katalog ponuja naslednje storitve:

1. Poizvedovanje.
   Iz najdenega zapisa je možen preklop:
   - na bazo podatkov Imenik knjižnic in informacijskih ustanov,
   - na sistem izposoje knjižnice ali druge ustanove, ki ima dokument,
   - na bazo podatkov Nacionalni normativni podatki.

2. Prevzemanje zapisov (Z 39.50).

3. Medknjižnična izposoja.
   - Podajanje zahtevka za medknjižnično izposojo iz okolja Centralnega kataloga (v sistemu sodeluje 34 knjižnic).

Razen češkega centralnega kataloga obstajajo še drugi centralni katalogi, ki pokrivajo določeno področje, specializacijo ali regijo. Po najnovejših podatkih je na internet priključenih 2.221 knjižnic, 2.058 knjižnic pa ima nameščenega enega od integriranih računalniških knjižničnih sistemov. Na osnovi teh podatkov lahko rečemo, da okoli 30 odstotkov češkh knjižnic, ki so registrirane po novem Zakonu o knjižnicah in pogojih poslovanja javnih knjižnic in informacijskih služb, uporablja prednosti OPAC-a in online medknjižnične izposoje. Poudariti pa moramo tudi to, da je veliko knjižnic v majhnih mestih in vaseh na Češkem, ki imajo kot prednostno nalogo vzpostavitev povezave z drugimi knjižnicami preko interneta, čemur naj bi predvidoma sledila namestitev OPAC-a in segmenta medknjižnične izposoje.

Razpoložljivost digitaliziranih dokumentov

Programi digitalizacije v knjižnicah

Na Češkem trenutno potekata dva nacionalna programa digitalizacije za področje knjižničarstva, obstaja pa tudi nekaj delnih projektov v posameznih ustanovah ali na drugih področjih. Rečemo lahko, da smo še največ izkušenj pridobili pri digitalizaciji redkega in ogroženega knjižničnega gradiva, kot so npr. rokopisi, stare tiskane knjige, zgodovinski zemljevidi, časniki, časopisi itd. Obstajajo tudi projekti, ki zadevajo druge vrste gradiva, kot so npr. pravni dokumenti (zakoni in predpisi) v Parlamentarni knjižnici, stereo negativi na fotografskih steklih v Moravskem tehniškem muzeju v Brnu ali pa projekt digitalizacije zvočnih arhivov podjetja Supraphon, ki poteka z državno podporo. Manjše delne pobude obstajajo tudi v muzejih.

Toda le knjižnicam je uspelo, da imajo velike programe digitalizacije, ki letno podpirajo precejšnje število projektov. Ti programi so nastali kot posledica raziskovalnih in razvojnih dejavnosti NK v sodelovanju z več manjšimi češkimi podjetji za programsko opremo. Najpomembnejšo vlogo pri digitalizaciji knjižničnega gradiva pa je imelo podjetje AiP Beroun. Sodelovanje se je začelo leta 1992 s prvim Unescovim poskusnim projektom digitalizacije Spomin sveta (Memory of the World). To podjetje in NK sta danes enakovredna in splošno znana partnerja, ki vodita tako imenovani program Memoria. V preteklih letih se je izoblikovala precej dobra razvojna delovna skupina; lahko rečemo, da je prispevek podjetja dosti večji kot zgolj tehnološki, medtem ko tudi knjižnica prispeva pomembne tehnološke rešitve, zlasti v zvezi z metapodatki. Na ducate čeških ustanov – splošnih knjižnic, muzejev, arhivov, samostanskih in grajskih knjižnic – je v sklopu programa Memoria do zdaj digitaliziralo več kot 1.000 rokopisov in starih tiskanih knjig, kar naj bi predstavljalo do 550.000 strani, pretvorjenih v slike visoke kakovosti. Letno je digitaliziranih med 105.000 in 120.000 strani.

Drugi nacionalni program digitalizacije, ki deloma gradi na izkušnjah, pridobljenih v programu Memoria, se imenuje Kramerius. Vendar pa je ta program bolj specifičen; njegov cilj je zaščita in hramba knjižničnega gradiva iz kislinskega papirja, predvsem časnikov, časopisov, in drobljivih monografskih publikacij. Program se je začel leta 2000, medtem ko se je redna digitalizacija v programu Memoria začela že leta 1996. Ogroženi dokumenti so najprej posneti s fotografskim aparatom, čemur sledi skeniranje mikrofilmov. Vloga mikrofilmov je, da ohranijo izvirne podatke, medtem ko naj bi digitalni proizvod omogočil splošni dostop do teh podatkov. V programu Kramerius lahko na leto posnamejo okoli milijon strani dokumentov in digitalizirajo do 400.000 strani. Do zdaj naj bi bilo v digitalni obliki okoli 1,2 milijona strani ali več.

Obseg prvotnih projektov digitalizacije NK se je kasneje razširil, še zlasti leta 2000 po zaslugi podpore Ministrstva za kulturo in njegovega programa KJIS v okviru podprogramov Memoria in Kramerius, v sklopu katerih vsako leto objavijo razpise za oddajo predlogov.

Dostop do Digitalne knjižnice Memoria je možen samo z dovoljenjem, uporabniki brez dovoljenja pa lahko uporabljajo le katalog in majhne slike v predogledu. Gradivo, ki ni zaščiteno z avtorskimi pravicami, je v programu Kramerius dostopno vsem, vendar pa obstaja tudi precej dokumentov, za katere veljajo avtorske pravice, zaradi česar je dostop do njih lahko omejen le na nekatera spletna mesta, običajno tistih ustanov, ki imajo lastništvo nad dokumentom.

Razen digitalizacije redkih rokopisov in tiskov se je začelo tudi dolgoročno arhiviranje publikacij na internetu. Zgrajen je bil arhiv čeških spletnih virov (WebArchiv) v okviru projekta R & R, imenovanega Popis, hranjenje in dostop do čeških virov, dostopnih na internetu. Projekt izvaja NK od leta 2000 v sodelovanju s centrom za IT in Fakulteto za računalništvo Univerze Masaryk v Brnu ter z denarno podporo Ministrstva za kulturo. Projekt ima dva glavna cilja: 1) katalogizacijo online publikacij kot del nacionalne produkcije ter njihovo vključitev v bazo podatkov češke nacionalne bibliografije in 2) hranjenje publikacij v sistemu obveznega izvoda, da se zagotovi dolgoročni dostop do njih.

Načrtno prizadevanje NK pri digitalizaciji kulturne dediščine in dostopu do nje je bilo nagrajeno z nagrado UNESCO/Jikji Memory of the World Prize. Nagrada, poimenovana po najstarejšem odtisu, narejenim s kovinskimi stavnicami, budističnem dokumentu Jikji, je bila ustanovljena leta 2004 na pobudo mesta Čongdžu, v katerem je dokument nastal leta 1377.

Digitalna knjižnica Memoria se nahaja na spletnem naslovu: http://www.memoria.cz ali http://www.manuscriptorium.com, Digitalna knjižnica Kramerius se nahaja na spletnem naslovu: http://kramerius.nkp.cz, WebArchiv se nahaja na spletnem naslovu: http://webarchiv.nkp.cz.

Drugi pomembni digitalizacijski projekti

Digitalna knjižnica zgodovinskega gradiva Raziskovalne knjižnice v Olomoucu

> Na spletni strani http://dig.vkoletacz/ je omogočen prosti dostop do digitaliziranih vsebin 44 rokopisov, inkunabul, drugih starih tiskov in zemljevidov. Ti dokumenti so iz obdobja od 11. do 14. stoletja.

Skupna Češkoslovaška digitalna parlamentarna knjižnica

> Digitalna knjižnica vsebuje polna besedila parlamentarnih tiskanih publikacij (tj. zakonskih osnutkov, vključno z obrazložitvami in sklepi), stenografiranih poročil (tj. dobesednih zapisov vseh zasedanj in glasovanj) ter parlamentarnih dokumentov od leta 1846 do danes (http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/kps/knih/a_elknih.htm).

Primeri drugih projektov, ki omogočajo internetni dostop do virov

1) Retrospektivna konverzija katalogov

Retrospektivna konverzija katalogov čeških knjižnic se je začela v večjem obsegu v devetdesetih letih.

Češka država ima zelo pomemben krovni program retrospektivne konverzije. To je Nacionalni program retrospektivne konverzije, ki je peti podprogram programa KJIS.

V letih 1996 in 1997 je češko Ministrstvo za kulturo dodelilo NK posebno dotacijo, namenjeno za skeniranje njenih katalogov in omogočanje dostopa do njih v "grafični" obliki. Zahvaljujoč tem sredstvom so bili skenirani vsi pomembnejši katalogi NK, v naslednjem letu pa so bili dani v uporabo uporabnikom znotraj in zunaj knjižnice.

Leta 1997 je bil uporabnikom NK omogočen dostop do skeniranih katalogov znotraj Clementinuma. S tem korakom je bil narejen pomemben napredek pri odpiranju katalogov NK za vse uporabnike brez omejitve. Centralni katalog celotne knjižnične zaloge, ki je najpopolnejši "načrt" zaloge naše knjižnice, je bil pred tem dostopen le izbrani skupini uporabnikov. Prvi uporabniški vmesnik je bil zelo podoben "tradicionalnemu" katalogu.

Skenirani katalogi so bili v naslednjih letih preko interneta dani na voljo tudi uporabnikom zunaj knjižnice (http://katif.nkp.cz/).

Leto 1997 je bilo pomemben mejnik za retrospektivno konverzijo čeških katalogov in bibliografskih seznamov. V tem letu se je po zaslugi dotacij za raziskave in razvoj s strani Ministrstva za kulturo začela obsežna konverzija centralnega kataloga celotne knjižnične zaloge in, kar je še pomembnejše, začel se je kooperativni projekt Dostop do čeških knjig, izdanih v 20. stoletju, po internetu in na CD-ROM-ih, ki je bil dolgo v pripravi.

NK je na koncu 20. stoletja izdala CD-ROM, na katerem so bili bibliografski zapisi za večino knjig, izdanih v toku 20. stoletju na Češkem (in majhen del knjig, izdanih na Slovaškem). Vsi ti zapisi so dostopni tudi po internetu. Rezultat projekta Dostop do čeških knjig, izdanih v 20. stoletju, po internetu in na CD-ROM-ih je 400.000 zapisov v digitalni obliki za dela izdana v 20. stoletju (vključno s spremembami v zapisih, ki so bile potrebne zaradi uskladitve z mednarodnimi standardi).

Leta 2004 je bilo v format MARC 21 konvertiranih okoli 31.500 kataložnih zapisov Universal Library Collection in okoli 45.000 zapisov Slovanske knjižnice.

2) Enotni informacijski portali

Enotni informacijski portali (EIP), ki omogočajo enoten in enostaven dostop do različnih informacijskih virov vključno s polnimi besedili, so rezultat projekta CASLIN (zlasti standardizacija, avtomatizacija velikih čeških in slovaških knjižnic in ustanovitev knjižničnih mrež).

V okviru tega projekta bo kreiranih 11 posebnih informacijskih portalov, kasnejši portali pa bodo postopoma povezani z že obstoječimi. Izvedba tega projekta bo imela za rezultat postopno vedno večji niz informacijskih portalov, ki se bodo medsebojno dopolnjevali brez kakršnega koli prekrivanja.

Druga, posodobljena različica EIP je bila javnosti predstavljena 24. marca 2003. Le-ta temelji na posodobljeni različici programskih orodij, ki jih uporablja EIP, tj. MetaLib, različica 2.12, in SFX, različica 2.0. Upamo, da bo posodobljena verzija primerna in preprosta za uporabo.

V EIP so združeni obširni heterogeni informacijski viri in baze podatkov. Uglaševanje alternativnih povezav je težaven postopek. Zaradi tega povezave niso vedno optimalno usklajene med sabo, informacijski viri pa ne delujejo vedno tako, kot je treba. V takih primerih naprošamo uporabnike, da se obrnejo na službo za pomoč uporabnikom. Prav tako so dobrodošle tudi pripombe v zvezi s funkcijami EIP.

EIP je združen projekt NK in Karlove univerze. Obe ustanovi združeno zagotavljata delovanje EIP. Nekatere češke in slovaške knjižnice, katerih uporabniki uporabljajo EIP za iskanje po licenčnih in prosto dostopnih informacijskih virih, imajo prav tako povezavo na EIP. K sodelovanju v projektu vabimo tudi nove knjižnice (http://www.jib.cz/V?RN=986596640).

3) Virtualna politehnična knjižnica (VPK)

VPK (http://www.vpk.cz/index.htm) je skupnost 41 knjižnic, ki na virtualen način združuje njihove zbirke in ponuja svoje storitve tehnološko usmerjenim uporabnikom.

4) Portal elektronskih periodičnih publikacij

http://www1.cuni.cz/pec/hledej.php

5) Tematski portal za knjižničarstvo in informacijske vede

Poleg EIP, ki je namenjen splošni rabi, bomo razvili tudi tematske portale za različna področja znanosti in poklice, kot npr. za glasbo, knjižničarstvo, zgodovino, jezikoslovje itd. Te tematske portale bodo razvile ustanove, ki so v določeni meri odgovorne za določeno področje.

V. PROGRAMSKA OPREMA ZA AVTOMATIZACIJO KNJIŽNIČNEGA POSLOVANJA

Na Češkem se pretežno uporablja naslednja programska oprema za avtomatizacijo knjižničnega poslovanja:

Aleph 500 (Izrael)

Aleph je integrirani knjižnični informacijski sistem iz Izraela, ki deluje v operacijskem sistemu UNIX ali VMS. Uporabljajo ga večinoma velike knjižnice.

Clavius (Češka)

Knjižnični sistem Clavius, ki ga je leta 1998 na podlagi dolgoletnih izkušenj z avtomatizacijo knjižnic razvilo češko podjetje LANius, je napreden sistem, ki deluje v operacijskem sistemu Windows. Sistem je bil od začetka razvit tako, da bi ga bilo moč prevesti v drug jezik brez posebnih motenj. V segmentu za uporabniško iskanje in poizvedovanje (OPAC) lahko uporabnik izbira med več delovnimi jeziki. Ta sistem je nameščen v 500 manjših in srednje velikih knjižnicah.

Dawinci (Slovaška)

Ta sistem uporablja kombinacijo sistemov za vodenje baz podatkov, za upravljanje s podatki in za dostop do njih. Vsebuje vse standardne segmente knjižničnega informacijskega sistema.

KP-sys, KP-win (Češka)

KP-sys deluje v operacijskem sistemu MS-DOS. KP-win – kasnejša različica iz leta 1999 – pa deluje že v polnem grafičnem okolju Windows 95/98/NT. Sistem lahko uporabljajo tako poklicni kot prostovoljni delavci v knjižničarstvu. Sistem s koristjo uporabljajo v vseh vrstah knjižnic. Sistem omogoča izvajanje vseh pomembnih dejavnosti brez uporabe uporabniškega priročnika in nevarnosti dvojnega dela.

LANius (Češka)

Integrirani knjižnični sistem LANius je zbirka programov, ki delujejo na osebnem računalniku ali na skupini računalnikov, ki so med seboj povezani v mrežo. V sistem so integrirane vse osnovne knjižnične dejavnosti. Sistem v nasprotju z drugimi sistemi ne vsebuje delov, ki se ne morejo uporabljati in lahko zaradi tega otežijo razumljivost in uporabnost programa. Sistem je priljubljen zaradi lahkote in intuitivnosti pri uporabi programov, pri vstavljanju podatkov in upravljanju z njimi.

Rapid Library (Češka)

To je kompleksen knjižnični sistem za srednje in velike knjižnice. Posamezni segmenti omogočajo lažjo nabavo, katalogizacijo, iskanje, upravljanje serijskih publikacij in izposojo.

T-Series/TINLIB (Velika Britanija)

To je tretja generacija knjižničnega sistema, ki ga je razvilo britansko podjetje EOSi (iz holdinga Dawson). To je modularni sistem z integriranim okoljem in solidnim uporabniškim vmesnikom. Ta sistem je nameščen v veliko knjižnicah na Češkem, predvsem pa na večjih univerzah. Rečemo lahko, da je to knjižnični sistem, ki ga uporabljajo nacionalne visokošolske ustanove.

Najbolj uporabljani sistem je sistem Clavius (LANius), temu pa sledijo KP-win, Rapid Library in T-Series, manjše število knjižnic pa uporablja sisteme, kot so Aleph, Dawinci idr.

Nekatere knjižnice uporabljajo samo določene vrste sistemov. Sistemi, kot so LANius ali KP, se najbolj uporabljajo v splošnih knjižnicah, TINLIB se največ uporablja v visokošolskih knjižnicah, Aleph pa v knjižnicah z velikimi knjižničnimi zalogami.

Na podlagi zgornje karakterizacije knjižničnih sistemov lahko trdimo, da knjižnice najrajši uporabljajo domačo programsko opremo.

Računalniški knjižnični sistemi v Čeških knjižnicah

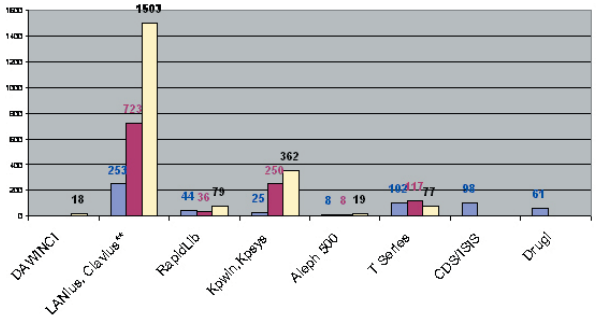

Slika 1: Število namestitev računalniških knjižničnih sistemov v čeških knjižnicah 1997–2000

VI. GLAVNE OVIRE PRI UČINKOVITI AVTOMATIZACIJI KNJIŽNIČNEGA POSLOVANJA

- Na začetku je primanjkovalo denarja, potem pa se je spremenila programska oprema v češkem centralnem katalogu (selitev iz Alepha v zakonsko zaščiteno programsko opremo – kot posledica počasnega razvoja – nazaj v Aleph). Uvedba UNIMARCA leta 1994 na priporočilo Ifle je bila napačna odločitev. Selitev v MARC 21 leta 2004 je zahtevala veliko človeških in finančnih virov.
- Pomanjkanje volje za potrebne organizacijske spremembe v vodenju knjižnic.
- Pomanjkanje usposobljenega osebja za IT; problemi, povezani z upravljanjem omrežij, zaradi nizkih plač v knjižnicah; nove programe na osnovi visoke tehnologije razvijajo predvsem zunaj knjižnic v sodelovanju s specializiranimi podjetji.

VII. IZKUŠNJE V MEDNARODNEM SODELOVANJU NA PODROČJU AVTOMATIZACIJE KNJIŽNIČNEGA POSLOVANJA

Projekti, pri katerih smo sodelovali, so se ukvarjali z avtomatizacijo v širšem pomenu besede. Vse od leta 1992 sodelujemo samo z enim ponudnikom (tj. Exlibris, Izrael), s katerim imamo tako dobre kot slabe izkušnje, podobno kot z drugimi podjetji. Na začetku našega sodelovanja je Exlibris podcenil zahteve glede strojne opreme, njegova priporočila v zvezi s tem pa so se raz-

likovala od naših potreb. Na splošno pa to sodelovanje ocenjujemo zelo pozitivno.

Sodelovanje v okviru mednarodnih projektov, katerih cilj je digitalizacija rokopisov in redkih tiskov, poteka brez vsakih problemov.

VIII. PRIČAKOVANJA V ZVEZI S PROGRAMI CEI NA PODROČJU KNJIŽNIČARSTVA

Pričakujemo, da se bo izmenjava izkušenj v okviru programov SEP skladala s trendi raziskav in razvoja (gl. programe EU) ter najnovejšim razvojem tehnologije na področju knjižničnih storitev.

Iz angleščine prevedel Matjaž Zalokar.